

לכל צרכיה, בסגנון מלכותי, ע"פ דעת הכלל ודעת בית-דין — ודאי עומד הוא במקום מלך, לענין משפטי המלוכה הנוגעים להנהגת הכלל". — עד כאן לשונו הטהור.

ולא לחינם דקדק וכתב: "ודעת בית-דין". יש כאן משום "רווחא דמילתא". באשר, כשמנהיג-האומה הוא הן ע"פ דעת הקהל והן ע"פ דעת בתי-דין — יש לו גם התוקף של קבלת-הציבור, אשר תקפה קיים רק אם עשו מדעת החכם החשוב הממונה על הציבור (עי' חושן-משפט, סי' רל"ד, סעיף כ"ח) — כלומר: מדעת בית-דין. ועוד: כשמנהיג מתמנה גם מדעת בית-דין (במובנו התורני-הלכתי של מושג זה) — ודאי הריהו מנהיג כזה, שאינו חורג מן הסמכויות השלטוניות שהקנתה לו תורה, אך בתוך מסגרת אותן סמכויות — "עומד הוא במקום מלך".

ובשמענו מעל כל מיני בימות את הטענה, שההלכה המסורה והמקובלת אינה מכירה — ואף אינה מעלה על דעתה כביכול — מצב של שלטון ישראלי-עצמאי בזמן הזה, — אין לנו אלא להצטער על השמעת דברים בלתי מבוססים כאלה, ללא תשומת-לב למקורות ההלכה ולדברי רבותינו הראשונים והאחרונים, המבהירים לנו אותם באר היטב.

קשר של תפילין לשיטת רבינו אליהו

מנחות ל"ה ב: "אמר רב יהודה בריה דרב שמואל בר-שילת משמיה דרב: קשר של תפילין הלכה למשה מסיני". ומפרש רש"י: "קשר של תפילין — שישים הרצועות על ראשו בענין שיהא שם ש"די, כי ברצועה ניכר ד', והשי"ן בקמט בית חיצונה, וי"ד נראה בקשר של ימין כמין רצועה קטנה וראשה כפוף מעט כמין יו"ד". עכ"ל. משמעות דבריו היא, שההלכה למשה מסיני בענין קשר של תפילין, אינה מכוונת לעצם קשירת הקשר, אלא כוונתה היא רק שצריך שיונחו על הראש תפילין שיש בהם קשר כעין דל"ת, כדי שיחד עם השי"ן הבולט מתפילין של ראש והי"ד שבקצה העליון של רצועת תפילין של יד — יתהוו שם ש"די. מובן מאליו, שאי-אפשר שיהיה קשר של תפילין מבלי שיקשרוהו; אבל עצם המצוה אינה הקשירה, אלא שיש להניח תפילין שיש בהם קשר.

אבל מוצאים אנו דעה המתנגדת לזה, היא דעתו של רבינו אליהו, המובאת בדברי התוס' (שם, ד"ה משעת), והיא — "שצריך אדם לקשר תפילין בכל יום". והוא מפרש את דברי הגמ': "קשר של תפילין הלל"מ"

— שההלכה למשה מסיני מחייבת לקשור בכל יום ויום מחדש קשר של תפילין, בין את הדל"ת שבתפילין של ראש ובין את היו"ד שבתפילין של יד.

דעה זו מתבססת על דיוק בדברי הגמ' דלקמן: «אמר רב, ואמרי לה אמר רב אחא אריכא, אמר רב הונא, ואמרי לה אמר רבא מנשיא משמיה דרב: תפילין מאימתי מברך עליהן? — משעת הנחתן. — והאמר רב יהודה, אמר שמואל: כל המצוות כולן מברך עליהן עובר לעשייתן (וא"כ היה צריך לברך על התפילין לפני הנחתן)? — אביי ורבא דאמרי תרווייהו: משעת הנחה ועד שעת קשירה. — ובתוס' (שם): «מכאן היה מדקדק רבינו אליהו, שצריך אדם לקשור תפילין בכל יום». — הדיוק הוא לכאורה זה, שמצות התפילין היא קשירתן, קשירתן זו עשייתן, ולכן חייב לברך עליהן לאחר ההנחה ולפני הקשירה, וכך הוא מברך «עובר לעשייתן». הוי אומר, שיש מצוה לקשור את קשר-התפילין בכל יום, והיא היא מצות הנחת-תפילין.

אכן, רבינו תם חולק על רבינו אליהו. לדעת רבינו תם, מה שנאמר כאן «משעת הנחה ועד שעת קשירה» — אין הכוונה בזה לקשירה ממש, אלא «דהך קשירה היינו ההידוק, שמהדקו ומצמצמו בראשו» (תוס', שם)*. לפי זה, מצות הנחת-תפילין היא, שיש להדק את התפילין אל היד ואל הראש, בכל יום כשמניחם שם — ועל כן יש לברך עליהן אחרי ההנחה ולפני ההידוק. ואכן, דעת רבינו תם היא גם דעתם של רוב המפרשים והפוסקים. ואילו דעתו של רבינו אליהו, שיש לקשור את הקשר ממש בכל יום, היא דעת-יחיד.

והעירו בתוס', כי לפירושו של רבינו אליהו, היה נכון יותר לגרוס בגמ', במקום «משעת הנחה ועד שעת קשירה» — «משעת קשירה ועד שעת הנחה». לאמור: אם כוונת המילה «קשירה» היא שיש לקשור את הקשר בכל יום ממש — אין לומר שיש לעשות זאת אחרי ההנחה, אלא לפני. ועוד העירו בתוס', שיש ספרים שבאמת כך גירסתם: «משעה קשירה ועד שעת הנחה».

ואשר לעצם המחלוקת שבין רבינו אליהו ורבינו תם, הובאה בתוס' (שם) הכרעה ביניהם: «ומסתברא כדברי רבינו תם בתפילין של ראש — וכדברי

* שתי הדעות, של ר"ת ושל ר' אליהו, הוזכרו גם בתוס' עירובין צ"ז א ד"ה אביי ובתוס' חולין ט א ד"ה ואידך וכן בספר הישר לר"ת חלק החידושים סי' של"ה (מהדורת רש"ש שלזינגר ז"ל, ירושלים תשי"ט, עמ' 209). והובאו שם גם ראיות לסתור דעת ר' אליהו.

רבינו אליהו בתפילין של יד; דכתיב בשל יד: ,וקשרתם לאות על ירך' (דברים, ה, ח). דמשמע דכל שעה שמניח צריך לקשירה, תדע דלקמן (מנחות ל"ז א) דריש ר' נתן הנחה בשמאל, מדכתיב (שם) וקשרתם וכתבתם — מה כתיבה בימין אף קשירה בימין, וכיון דקשירה בימין — הנחה בשמאל היא (שאיי־אפשר לקשור ביד הימנית עליה עצמה, כִּי־אם על היד השמאלית) ואם היה קושר תחילה ואח"כ היה מכניס בזרוע — אם כן היכי דייק מינה דהנחה בשמאל" — כי אם קושרים את הקשר לפני ההנחה, אפשר לקשור ביד ימין ואח"כ להניח עליה עצמה. אלא ודאי שהקשירה היא אחר הנהנחה, ואז אי־אפשר לקשור ביד ימין תפילין המונחות על אותה יד, אלא על יד שמאל.

והנה ראייה זו, שהביאו בעלי התוס' להכרעתם (בעל ההכרעה ובעל הראיה הוא רבינו שמשון — עי' הלכות קטנות להרא"ש, הל' תפילין, י"ג) — לכאורה אינה אלא סתירה לה. כי לפי הכרעת התוס' שבתפילין של יד הלכה כרבינו אליהו, הרי יש לעשות את הקשר לפני ההנחה (כדברי התוס' דלעיל, שלפי רבינו אליהו צריכה הקשירה להיות לפני ההנחה) ומהראיה שהביאו משמע שהקשירה היא לאחר ההנחה.

עוד ראייה הביאו בעלי התוס' להכרעתם, ממה שמסופר במס' עבודה זרה דף ל"ט א': "מעשה באשה אחת שנשאת לחבר והיתה קושרת לו תפילין על ידו" — "משמע דתמיד היתה עושה כן... ולפי שאין נוח לקשור ביד אחת היתה מסייעת לו, תדע דלא קאמר שהיתה מסייעת לתפילין של ראש, דתפילין של ראש ודאי אין צריך לקשור בכל יום, דלא צוותה תורה לקשור כל שעה, וקשר שלה הלכה למשה מסיני, והכי גמירי דלהו קשורים תמיד" (תוס', שם).

והנה גם ראייה זו של בעלי התוס', לכאורה אינה אלא סתירה לדעתם, שהרי הם עצמם אומרים שהיא היתה קושרת לו, "לפי שאין נוח לקשור ביד אחת", וז"א שהקשירה היא אחר הנהנחה, כי אילו היתה הקשירה לפני ההנחה — היה אפשר לו לקשור בעצמו בשתי ידיו, ואם כדברי התוס', שהלכה בתפילין של יד כרבינו אליהו — א"כ צריכה קשירתן להיות לפני ההנחה.

אך לאמתו של דבר, יש להבין על יסוד מה מניחים בעלי התוס', שלפי רבינו אליהו, ודאי שהקשירה היא לפני ההנחה, ושלדידו נכון יותר לגרוס "משעת קשירה ועד שעת הנחה". מנין להם שלפי רבינו אליהו, שהקשירה היא קשירה ממש, אין לקשור לאחר ההנחה? וכי העובדא שקשירה כזו עבודה קשה היא — יש בה כדי להוכיח שהקשירה היא לפני

ההנחה? וביותר תמוהה הגירסא, אשר לפי דברי התוס' היא הגירסא המתאמת לשיטת רבינו אליהו — „משעת קשירה ועד שעת הנחה“. שהרי לפי רבינו אליהו, שמצות התפילין היא קשיר תן, לכאורה, הן עליו לברך עליהן לפני הקשירה — „עובר לעשייתן“. ואם נגרוס בגמ' „משעת קשירה ועד שעת הנחה“ — הרי שיש לברך לאחר הקשירה — ואין זה „עובר לעשייתן“! ומה תירצו אביי ורבא דאמרי תרווייהו: „משעת קשירה ועד שעת הנחה“ (לפי גירסא זו)? — הרי הקושיא לא זזה ממקומה!

אלא שעלינו לומר, שאף לשיטת רבינו אליהו, עצם מצות התפילין — היא הנחתן והידוקן, ולא קשירת הקשר. ואשר להלכה למשה מסיני, שיש צורך בקשר של תפילין — שלדעת רבינו אליהו כוונתה שיש לקשור את הקשר בכל יום — אין זה לדידו אלא תנאי בתפילין, ולא עצם מצות תפילין. כשם שלדעת רוב המפרשים, שאינם מחייבים לקשור את הקשר בכל יום, אבל מחייבים שהיה קשר בתפילין — אין אדם מקיים מצות הנחת תפילין כהלכתה אלא אם כן הניחן והידקן כשיש בהן קשר, אבל עצם המצוה היא ההידוק שלאחר ההנחה, והצורך שיהיה קשר בתפילין הוא תנאי במצוה, שבלעדיו אינה מתקיימת כהלכתה — כך הוא גם לדעת רבינו אליהו, המחייב אמנם לקשור את הקשר בכל יום, אלא שאף לדידו אין זה אלא תנאי במצוה, אך עצם המצוה — היא ההנחה וההידוק, אלא שמצוה זו מתקיימת כהלכתה רק אם קשר את הקשר לפני ההנחה.

וכך יובנו דברי הגמ', לפי הגירסא שלדעת התוס' היא המתאמת לשיטת רבינו אליהו: „משעת קשירה ועד שעת הנחה“. שהרי לדידו עצם מצות תפילין היא ההנחה, כמבואר לעיל. וא"כ, כשהוא מברך „משעת קשירה ועד שעת הנחה“ — כלומר: אחרי הקשירה ולפני ההנחה — הריהו מברך „עובר לעשייתן“. ודיוקו של רבינו אליהו, הוא מהקדמת קשירה להנחה, שבודאי הכוונה בזה לקשירה ממש, שאילו לא היה זה אלא הידוק — היה זה לאחר ההנחה.

ונראה שלדעת התוס', סובר רבינו אליהו שמה שנאמר בתורה: „והיו לטוטפות בין עיניך“ — ודאי אין כוונתו לקשירה, אלא להנחה; ושיש לקשור את הקשר בכל יום — אין אנו לומדים אלא מן ההלכה למשה מסיני. כך הוא על-כל-פנים ביחס ל„של ראש“. ואין לומר שהקשירה צריכה להיות לאחר ההנחה על הראש, שהרי לא נאמר בתורה: „וקשרתם לטוטפות בין עיניך“ — כי אם „והיו לטוטפות“. אלא ודאי שהקשירה היא לפני ההנחה. והיות וההלכה למשה מסיני דנה על קשר של תפילין בכלל, ואינה מבחינה בין „של ראש“ ל„של יד“ — הרי ודאי שגם את

הקשר של יד יש לקשור לפני ההנחה. ומכיון שבין ב"ש ל"ד" ובין ב"ש ל"ראש" הקשירה היא לפני ההנחה לדעת רבינו אליהו — סוברים בעלי התוס' שיש לגרוס לפי דעתו: "משעת קשירה ועד שעת הנחה". ולפי זה, יפרש גם רבינו אליהו, שמה שנאמר בתורה: "וקשרתם לאות על ירך" — הכוונה היא להידוק ולא לקשירה ממש. כי הקשירה־ממש צריכה להיות לפני ההנחה, ולא לאחר שהתפילה מונחת כבר על היד. וחשוב זה של קשירה־ממש לפני ההנחה — יודעים אנו רק מתוך ההלכה למשה מסיני ולא מן הכתוב.

אך בעלי התוס', בבואם להציע את הכרעתם, שרק ב"ש ל"ד יש לקשור קשירה־ממש בכל יום ולא ב"ש ל"ראש" — אינם מסתמכים על ההלכה למשה מסיני ביחס לקשר של תפילין, שהרי זו אינה מבדילה בין "של ראש" ל"של יד". הם מסתמכים על דברי הכתוב: "וקשרתם לאות על ירך והיו לטוטפות בין עיניך" — ומפרשים שב"וקשרתם" הכוונה היא לקשירה־ממש, וזה כתוב רק לגבי "של יד" ולא לגבי "של ראש". ואת ההלכה למשה מסיני לגבי קשר של תפילין, מפרשים הם שכוונתה שיהיה קשר, בין ב"ש ל"ד ובין ב"ש ל"ראש", אך היא לא נאמרה לגבי זה שיקשרו את הקשר בכל פעם שמניחים תפילין. (כלשונם: "דתפילין של ראש ודאי אין צריך לקשור בכל יום, דלא צייתה תורה לקשור כל שעה, וקשר שלה הלכה למשה מסיני — והכי גמירי דליהו קשורין תמיד") ומה שב"ש ל"ד יש לקשור בכל פעם שמניחים — זאת לומדים לדידם מן הכתוב "וקשרתם לאות על ירך". ומכיון שכתוב זה דן בהנחה על היד — הרי שהקשירה היא בשעה שהתפילין מונחות על־היד, ולא לפני ההנחה.

קיצורו של דבר: לפי רבינו אליהו, שיש לקשור קשירה־ממש יום־יום גם את הקשר "של יד" וגם את הקשר "של ראש" — עלינו לומר שהקשירה היא לפני ההנחה; ולפי הכרעתם של בעלי התוס', שרק את הקשר "של יד" יש לקשור קשירה־ממש בכל יום — עלינו לומר שהקשירה היא אחר ההנחה.

ובכך נבין את ראיותיהם של בעלי התוס' להכרעתם זו, שהזכרנו לעיל. הראיה האחת: היות ולומדים מ"וקשרתם" וכתבתם" — "מה כתיבה בימין אף קשירה בימין", "וכיון דקשירה בימין — הנחה בשמאל", א"כ הקשירה היא לאחר ההנחה, כי אילו היתה לפניו — היה אפשר לקשור ביד ימין ואח"כ להניח עליה עצמה. אלא ודאי שהקשירה היא לאחר ההנחה, וא"כ אין לומר כרבינו אליהו, שיש לקשור ממש יום־יום אף את

ה"של ראש", כי לפי דעתו צריכים לומר שהקשירה היא לפני ההנחה, כמו שביארנו לעיל. ואם רואים אנו שהקשירה היא לאחר ההנחה — ודאי שרק את ה"של יד" יש לקשור ממש בכל יום, ולא את ה"של ראש". והראיה השנית: "מעשה באשה אחת שנשאת לחבר והיתה קושרת לו תפילין על ידו" — "ולפי שאין נוח לקשור ביד אחת היתה מסייעת לו" — א"כ ודאי שהקשירה היא לאחר ההנחה, כי אילו היתה לפנייה — היה אפשר לו לקשור בעצמו בשתי ידיו. והיות ורואים שהקשירה היא אחרי ההנחה, אין לומר כרבינו אליהו שיש לקשור ממש גם את ה"של ראש" בכל יום, אלא רק ב"של יד" בלבד יש לעשות כן.

בסופו של דבר, מובאת בתוס' (שם), חזרה מן ההכרעה דלעיל, וז"ל: "חזרנו לומר דתפילין של יד נמי לא בעי קשירה בכל יום" (ועיי"ש שהביאו ראיות לכך; ועיי' בהלכות קטנות להרא"ש, שם, שרבינו שמשון עצמו הוא שחזר בו, עיי"ש. וכתב שם עוד: "והא דקאמר דקושרת לו תפילין בזרועו — היינו מהדקת", הוי אומר: אין הלכה כלל כרבינו אליהו, לא בתפילין של יד ולא בתפילין של ראש. אין חיוב לקשור את הקשר קשירה-ממש בכל יום. כוונת ההלכה למשה מסיני היא, שיש להניח בכל יום תפילין שיש בהם קשר. וכוונת הכתוב "וקשרתם" היא, שיש להדק את התפילין כשמוניחים אותם. כך הוא הן ב"של יד" והן ב"של ראש". זו דעת רוב המפרשים ודעת הפוסקים.

דעתו של רבינו אליהו נדחית איפוא, ואין אנו נוהגים על-פיה. אך הרעיון המסתמל בדעה זו — ודאי שאינו נדחה: תפילין הם אות לקשר שבינינו לבין הקב"ה, הקשר הזה הוא קשר של קיימא ולא יוכל להנתק — ואעפ"כ עלינו לקשרו בכל יום ויום מחדש.

לברור המושג אגר נטר

בבא מציעא ס"ג, א': "אמר רב נחמן: כללא דרביתא, כל אגר נטר ליה אסור". ומפרש רש"י: "שכר המתנה, אי מוזיל גביה משום המתנה, שמקדים לו המעות, והמקח אין לו למוכר עכשיו", עכ"ל. ומשמע מדבריו לכאורה, שכללו של רב נחמן "כל אגר נטר ליה אסור", אינו דן אלא ברבית דרבנן, שהיא דרך מקח. וכן משמע מדברי הראב"ד (הובאו בשיטה מקובצת, ב"מ ס"ג, ב'): "נ"ל דהכי אתא לאשמועינן רב נחמן, דאפילו על שער שבשוק, אי יש לו, שהוא מותר, אם הזכיר לו שכר השימור — אסור, דה"ל כרבית מאוחרת", עכ"ל. והנה, אם כי חולק הראב"ד על רש"י בפרושם של דברי